

¶ H. Bavinck

Mijne reis naar Amerika (1892)

¶ Bezorgd door George Harinck

Het handschrift van H. Bavinck, 'Mijne reis naar Amerika', bevindt zich in het archief-H. Bavinck, dat berust op het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) van de Vrije Universiteit te Amsterdam. Het bestaat uit 32 losse, eenzijdig beschreven en genummerde velletjes. De tekst, waaraan in gedeelten is gewerkt, bevat nauwelijks doorhalingen, wel enkele toevoegingen.

De tekst heeft vermoedelijk gediend voor een lezing van Bavinck over zijn Amerikaanse reis. Verschillende toevoegingen en zinnen in telegramstijl duiden er op, dat het niet een letterlijk uit te spreken tekst betreft; ook is zij in deze vorm niet bedoeld geweest voor publicatie.

Voor zover bekend heeft Bavinck enkele malen een voordracht gehouden over zijn reis van 1892. De eerste maal betrof het een reisverslag voor de vrijdagavondkrans van de docenten van de Theologische School te Kampen, waaraan ook Bavinck verbonden was, gehouden op 21 oktober 1892. Mogelijk heeft de tekst gediend voor deze bijeenkomst. Zie: Notulen docentencollege, 17 september 1889 – 16 juni 1893, pagina's 253, 254. *Archief-Theologische School van de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Gemeentearchief Kampen. Bavinck sprak ook over zijn Amerikaanse reis op de Bondsdag van de Nederlandsche Bond van Jongelingsverenigingen op Gereformeerden Grondslag, gehouden op 15 mei 1893 te Amsterdam. Zie de mededeling in *Gereformeerd Jongelingsblad*, IV, 15 mei 1893, nr. 16.

Wat de wijze van uitgave betreft: de alineaindeling en de spelling is gehandhaafd, zij het dat het hoofdlettergebruik is gecorrigeerd. Afkortingen en leestekens zijn stilzwijgend opgelost, respectievelijk verwijderd en toegevoegd. Tussen haakjes staan toevoegingen aan de tekst van Bavincks hand; tussen teksthaken toevoegingen van de bewerker. De paginering van het handschrift staat tussen 'Duitse komma's': '//'. De noten bevatten toelichtingen van de bewerker.

Mijne reis naar Amerika

- (1 Reizen is eene kunst, die men leeren moet.
- 2 Gemakkelijk zich bewegen, oogen openen,
opmerken, beter dan [oordelen].
- 3 Opmerken, waarnemen, en waardeeren.)

1. Bavinck reisde een groot deel van de reis samen met zijn Kamper collega prof. D.K. Wielenga (1842-1902).

Wanneer men verre reizen doet, dan kan men wat verhalen. Dat is vooral het geval, als men eene reis doet naar het verre, maar ook groote en machtige Amerika. De indrukken zijn zoo overstelpend vele en rijke, dat er studie toe behoort om ze te schiften en in geregelde orde voort te brengen. Ik heb getracht zulks te doen, en bepaal u, na eerst een overzicht van onze¹ reisroute te hebben gegeven, achtereenvolgens bij: 1° land en natuur; 2° cultuur van den bodem; 3 dorpen en steden; 4 huizen en huiselijk leven; 5 karakter der bewoners; 6 sociaal; 7 zedelijk; en 8 religieus leven.

Reisroute. Hoe lang een reis van 3 maanden ook schijnen moge en werkelijk is, naar Engeland en Amerika is het niet lang genoeg. Den 22 juli gingen we te Rotterdam op reis over Harwich naar Londen, en daar bleven we tot 27 juli; toen gingen we naar Liverpool en staken met de nieuwe en schoone stoomboot Labrador van de Dominions Line naar Quebec en Montreal in Canada van wal. De zeereis is in veel opzichten aangenaam, althans zoover wij ze beide keeren maakten. We hebben de zee niet in /2/ haar woede aanschouwd, wij hebben ze niet boos gezien. (Zeeziekte = lam, lui, lusteloos, akelig, naar, saai, beroerd, vervelend.) Hoogstens hebben we een enkele maal gevoeld hoe ze toornen en woeden kan, als ze getergd wordt door den wind en haar golven verheft. Nu ontvingen we alleen twee indrukken van haar: haar eindelooze grootte en uitgebreidheid, en haar eeuwige onrust. De vaart van Liverpool naar Quebec is 2600, naar New York – 2812 mijlen lang, dat is ongeveer 130 uur. Dat is spoedig uitgesproken, maar men voelt de lengte en de duur eerst, als men dagen en nachten achtereen niets dan water ziet, eindeloos wijd, rondom. En dan daarbij de onrust, geen oogenblik stilstand, altijd in beweging, moede en toch nooit stil, zoekend en jagend naar stilstand en ze nergens vindende, beeld van de onrust van 't menschelijk hart. De vaart is zoo lang, dat men de laatste dagen zich verveelt en hijgt naar land. Het is een evenement, ein Ereignis des Tages, als er een schip, een vogel, een walvisch, een ijsberg wordt gezien; en blijdschap straalt van aller gelaat, als na dagen van zee eindelijk land wordt aanschouwd. Overigens ist die ganze Sache etwas langweilig (dr Goebel²), en geen comfort van de boot, geen lekkernij /3/ van spijsze en drank, geen vriendelijke bejegening der bedienden, geen gezellig

2. Niet getraceerd.

onderhoud der passagiers kan die eentoonigheid en verveling van ons houden. Het is zoo angstig, geen vasten grond onder de voeten te hebben, altijd heen en weer te schommelen. Wij zijn geen zeedieren, we zijn nu eenmaal landdieren geschapen. We hebben een vasten bodem noodig om op te staan, en kunnen niet leven in de lucht. Daarom leert men op zee eerst de schoonheid verstaan van de belofte: bergen zullen wijken en heuvelen zullen wankelen, maar Gods verbond ligt eeuwig vast.³

Voor ons was 't een genot, weer land onder den voet te hebben. En wat we eerst zagen was wonderschoon. Tusschen Labrador en Newfoundland voeren we door de Straat van Belle Isle de Golf van St. Lawrence in. Een golf heet ze, maar ze is meer dan eene zee, zoo groot. Allengs wordt die golf smaller en voert ons in in de St. Lawrence rivier. Wonderschoone rivier, breed, grootsch, machtig, aan weerszijden ingesloten door hooge oevers en heuvelen met hier en daar zeer vriendelijke dorpen. (Fransche oorsprong en namen van kerkjes). De rivieren van Amerika zijn wonderschoon. Alles is groot en grootsch, stijlvol en verheven, alles is /4/ kolossaal. Maar schoone gezichten zijn er ook, te schoon om te beschrijven. De zonsondergang, 's avonds 5 augustus vrijdags, was wonderschoon. Maar den volgenden dag, zaterdag 6 augustus, kwamen we tegen den namiddag bij Quebec. De ligging is buitengewoon. Op een vooruitspringende puntige rots is de stad gelegen, midden in de rivier. De boot bleef er eenige uren liggen. We gingen eene wandeling maken en zagen iets zoo schoons, als we nimmer hadden gezien. We leiden ons aan den oostelijke kant der St. Lawrence rivier en hadden zoo over den eenen arm der rivier heen 't gezicht op het hooggelegen Quebec. Daar achter, aan de andere zijde, in 't westen, daalde de zon langzamerhand neer. Voor haar hing een nu eens zwaarder, dan lichtere sluier van wolken. En door dien sluier heen wierp de zon haar stralen op het schoone en electrisch verlichte Quebec in duizendvoudige tinten en kleuren en vormen. Onbeschrijflijk schoon, met geen pen deel te maken, in geen poëzie weer te geven, alleen te genieten in sprakeloze bewondering en stille aanbidding. Wij hebben schoone luchten, maar Canada heeft ze nog schooner.

Van Montreal spoorden we met de Grand Trunk Railway Amerika in, onder den tunnel (Reizen in spoor in Amerika) /5/ van Port Huron door, die meer dan een half uur gaans lang is en onder 't meer doorloopt, naar Michigan, naar de nederzetting der Hollandsche settlers. Dat gedeelte van Michigan, hetwelk wij zagen, is goed en schoon land, maar 't haalt in deugdelijkheid van bodem niet bij Pella, de nederzetting van Scholte,⁴ en dit haalt wederom bij Orange City niet, de nederzetting van ds Bolks⁵ en mr Hospers.⁶ In Michigan was 't alles bosch, in Orange City was alles prairie, eindeloos lang gras-

3. Jes. 54:10.

4. H.P. Scholte (1805-1868), afgescheiden predikant en leider van een groep van meer dan zevenhonderd emigranten, die zich in 1847 vestigde in Iowa en daar de stad Pella stichtte.

5. S. Bolks (1814-1894), afgescheiden predikant en leider van een groep van honderd emigranten naar de Verenigde Staten, die zich in 1848 vestigde in Overisel, Michigan. In 1872 vestigde hij zich als predikant in Orange City, Iowa.

6. H. Hospers (1820-1901), vanaf 1871 leider van de kolonie Orange City, Iowa.

7. Bavinck doelde op het vijfde algemene concilie van de Presbyteriaanse Alliantie, dat van 21 tot 30 september 1892 te Toronto in Canada werd gehouden.

8. Bavinck plaatste deze zin tussen teksthaken.

9. Bavinck liet hier ruimte open voor een getal, maar deze bleef in het manuscript oningevuld.

10. Bavinck liet hier ruimte open voor een getal, maar deze bleef in het manuscript oningevuld.

11. Bavinck liet hier ruimte open voor een getal, maar deze bleef in het manuscript oningevuld.

12. Bavinck bezocht de waterval van Schaffhausen in 1887. Zie: V. Hepp, *Dr. Herman Bavinck*, Amsterdam, 1921, 136.

gewas, maar een bodem vruchtbaar en rijk en schoon niet boomrijk, toch door zijn grootsche golvingen schoon.

Verder dan Orange City, ongeveer de helft van de breedte van United States, kwamen we niet. Dat was het uiterste punt in het westen. Van daar keerden we over Milwaukee, en 't meer van Michigan, langzamerhand weer oostwaarts. Onze reis leidde terug over Toronto, waar het concilie⁷ gehouden werd. In gezelschap van de delegaten bezochten we op zaterdag 24 september de Niagara vallen, ruim 3 uur sporen van Toronto. Een denkbeeld u te geven van dien val, is onmogelijk. Eerst valt hij niet mee, maar hoe meer en langer men hem ziet, hoe meer hij in grootschheid en indrukwekkendheid toeneemt. De /6/ Niagara vangt al het water op uit de vier groote meeren van Amerika (Superior, Michigan, Hudson en Erie en leidt over in Ontariomeer), en heeft voor den val een ontzagelijke breedte en is zeer ondiep (en loopt al sterk af halve mijl vóór den val). De grond is rotsachtig; 't is alsof de watermassa zenuwachtig is, om door die rotsmassa heen te boren, hij is gedwongen om er over heen en langs te gaan. En daar komt de stroom aan, duikelend, (spelend, stoeiend), springend, groetend, bruischend over de duizenden rotsblokken en langs de vele (rotsige) eilandjes heen (vooral de zusters). Over die eilanden kan men gaan of rijden, en dan eerst krijgt men indruk van den val.⁸ Dan daar voorbij, breekt eensklaps de bodem af, en ziet men in eene diepte van (...) ⁹voet. Het water, boos geworden als 't ware door rotsen en eilanden, valt niet, maar 't stort zich in de diepte met geweld, razend, kokend, tuimelend en valt weg in het water beneden, zoo diep dat de wateroppervlakte beneden rustig blijft en men er met booten tot zeer nabij den val naderen kan. Eerst een half uur verder (bij sterke kromming van de rivier, door de whirlpool gevormd) komt het terneergestorte water weer boven en heeft daar nog zoo'n kracht, dat het onbevaarbaar is. Wat de schoonheid nog verhoogt: dat de val zelf gebroken wordt in twee groote deelen, in den Amerikaanschen die (...) ¹⁰voet breed is, en den Canada-/7/ deeschen, die den vorm van een hoefijzer heeft en (...) ¹¹voet lang is. Toen we den waterval van zijn bovenvalzijde hadden gezien, hebben we eindelijk haar aan de overzij aanschouwd en zagen we er tegen aan. De waterval van Schaffhausen¹² is schoon, maar die van Niagara is onbeschrijflijk majestueus. Alleen was 't jammer dat we geen tijd meer hadden.

Om 5 uur gingen we met den trein naar Albany, en na daar 's zondags 25 september vertoefd te hebben, gingen we 's maandags met de steamer langs den Hudson van Albany naar New York. De Hudson is de Rijn van Amerika, maar breeder; evenzoo door heuvelige oevers (Catskill Mountains), steden en dorpen aan weerszijden bezet, en in kronkelige bochten zich heen stuwend door de

rotsen. Maar er zijn hier geen dagen als aan den Rijn,¹³ het romantische ontbreekt. Amerika is te jong. Tegen 6 uur kwamen we in New York aan. Ook dit is wonderschoon gelegen. Het ligt op een landtong, een schiereiland Manhattan, dat van noord naar zuid uitstrekt. Aan 't oosten is het van Brooklyn gescheiden door de Eastriver, en west van Jersey City door /8/ den Hudson. En dan springen die beide vastelanden van Brooklyn en Jersey City er als 't ware in een groote bocht voor ons heen uit, en vormen een cordon rondom het eigenlijke New York, vormende de New York Baai, terwijl verschillende eilandjes (Long Island noordelijk, Statenland zuidelijk en daar tusschen Ellis' en Governors Island) rondom in de baai als 't ware als trouwe wachten rondom New York hebben postgevat. Vooral was dat gezicht schoon, toen we 5 oktober van Jersey City de Amerikaansche kust verlieten en langs New York door de baai den oceaan instoomden. Europa ja, maar ook Amerika heeft zijne schoone en aangrijpende natuurtafereelen. God is groot, ook in Amerika.

2. Dit land, wijd van begrip als om van te duizelen, is nog maar 4 eeuwen in cultuur. 't Is juist 4 eeuwen, dat Columbus, 12 juli de Spaansche haven verlatende, 13 oktober in Columbia aankwam. 't Feest van de Columbian Celebration is in heel Amerika gevierd en werd voorbereid in de laatste dagen van ons verblijf. En sedert dien tijd is Amerika toevluchts- en pelgrimsoord geweest van duizenden uit Europa. En terwijl Zuid-Amerika bevolkt is vanuit Spanje, Portugal, is 't noorden vooral bevolkt door 't Germaansche en Angelsaksische /9/ ras. En wederom in 't noorden van Amerika's Verenigde Staten vooral puriteinen, democraten, mannen uit 't volk, in 't zuiden (Virginia) vooral episcopalen, aristocraten, monarchalen. De kracht van Verenigde Staten ligt in New England (Yankee (Maine, Vermont, New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island, Connecticut)). Daar zetel van macht, energie. Gereformeerde puriteinen hebben den stempel op Amerika gedrukt. Ons volk en land heeft er een groot aandeel in. New York is eene stichting van Hollanders, die daar de eerste settlers waren. Tal van namen waren oorspronkelijk Hollandsch en herinneren daaraan nog (Harlem in New York, zie Cohen Stuart¹⁴). Vele families stellen er eene eer in, van die oude Dutchmen af te stammen. In vele families werd tot voor weinige jaren nog Hollandsch gesproken of in 't Hollandsch gelezen en gebeden. Grootvader of grootmoeder kende nog Hollandsch – wist menigeen mij te verhalen. In Iowa reisde ik met iemand, mr. A. van Mout,¹⁵ wiens voorouders in 1627 uit Nederland naar Nieuw Amsterdam waren vertrokken. De Hollandsche bijbel en Hollandsche boeken worden nog in menige familie bewaard als een antiquiteit. De afstammelingen dezer oude settlers worden de toekomstige adel, aris-

13. Bavinck reisde in 1887 langs de Rijn; zie vorige noot.

14. M. Cohen Stuart, *Zes maanden in Amerika*, deel I, Haarlem, 1875, 29-44

15. Niet getraceerd.

16. Bijv. W.E. Griffis, *The Influence of the Netherlands in the Making of the English Commonwealth and the American Republic*, Boston, 1891.

17. Zie: Douglas Campbell, *The Puritan in Holland, England and America. An introduction to American history*, II dln., Londen, 1892.

18. J. Robinson (plm. 1575-1625), Engels theoloog en vooranger van een groep uitgeweken Engelse protestanten te Amsterdam en Leiden. Hij stimuleerde de emigratie van zijn gemeente naar Amerika; de meesten van hen, de zgn. Pilgrim Fathers, emigreerden in 1620. Robinson had het plan hen te volgen, maar overleed te Leiden. In 1891 werd ter herinnering aan Robinson te Leiden op Amerikaans initiatief een plaquette onthuld.

19. A.C. van Raalte (1811-1876), afgescheiden predikant en leider van een groep afgescheiden emigranten, die in 1847 een kolonie stichtte op de plaats van het huidige Holland, Michigan.

20. Bavinck liet hier ruimte open voor een getal, maar deze bleef in het manuscript oningevuld.

21. Bavinck liet hier ruimte open voor een getal, maar deze bleef in het manuscript oningevuld.

tocratie van Amerika.

Maar de invloed der Hollanders is nog groter. Nieuwe onderzoekingen hebben dat aan 't licht ge-/10/ bracht. Vooral Griffis¹⁶ en Douglas Campbell¹⁷ hebben daaraan kracht gewijd. De stichting van 't monument van Robinson¹⁸ in Leiden is daarvoor aanleiding geweest. Vroegere geschiedschrijvers hebben Amerika's wording in politiek (sociaal, religieus) opzicht enzovoort, uit Engeland trachten te verklaren. 't Schijnt gansch anders. Engeland is geen voorbeeld voor Amerika geweest. Maar ten eerste zijn vele Hollanders ten tijde der vervolging uitgeweken naar de oostelijke gedeelten van Engeland, juist dat land waaruit de meeste landverhuizers onder de Stuarts naar Amerika zijn gegaan. En ten tweede hebben de pilgrim vaders 15 jaren lang in Nederland vertoefd en zijn 1620 van Delfshaven uitgevaren naar Amerika. De oudste bewoners van New England schijnen hun industrie, politiek, vrijheid van godsdienst, sociale inrichting, nijverheidszin van de Hollanders te hebben geleerd.

En eindelijk, ook in deze eeuw is Amerika voor 1000den Hollanders een toevluchtsoord geweest. Michigan werd in 1847 door Van Raalte¹⁹ c.s. opgekocht. Nog wonen er een 100.000 Hollanders in Amerika. In Grand Rapids 20.000 met 22 kerken; in Pella en Orange City farmers 20 mijlen in omtrek, in Paterson en Roseland, in Holland c.a. (vereenigde staten van Nederland) zeer velen. En van /11/ al deze emigranten is de eerste geschiedenis een geschiedenis des lijdens geweest. Ik herinner alleen aan die van Van Raalte. Ze kwamen daar aan in de winter. Alles bosch, uren en mijlen ver. Allen moesten aan den arbeid. Het hout had geen waarde. Het hout was de vijand. En als dan een gedeelte bosch was omgehakt, zond de [zon] stralen daarin. 't Was een oven. Allerlei gassen ontwikkelden zich. Er leden en stierven velen. Maar Van Raalte sprak moed in. Hij predikte 's zondags, en dan gingen allen met nieuwen moed aan den arbeid. Zoo leden en stredden ze jaren lang. Straks werd het een bloeiende kolonie. Vele dorpen verreezen. Uren in den omtrek spreekt en verstaat men er Hollandsch. Dan de dorpen Nieuw Zeeland, Overisel, Drente, Groningen – de vereenigde staten van Holland. Zoo is Amerika gecultiveerd, overal, door Hollanders, Engelschen, Duitschers, door allerlei Europeesche natiën. Woestijnen, bosschen, prairieën zijn in bloeiende en vruchtbare velden herschapen, met steden en dorpen overdekt. Het is op menige plaats gewijde grond. Bloed, tranen, lijden, gebeden der voorvaderen hebben hem geheiligd. En nog gaat de cultuur door. Emigratie wordt voortgezet. Amerika is wonder groot. Dagen en nachten lang kan men doorreizen. Wij begrijpen die uitgestrektheid niet. Het is (...) ²⁰ mijlen breed, en (...) ²¹ mijlen lang (ongeveer zoo groot als Europa, 60 maal grooter dan Engeland met Wales). /12/ Een provincie is vele malen grooter dan Nederland. En het is een vrucht-

baar, rijk land. Het heeft van alles, kan zichzelf redden en door zichzelf bestaan. Het heeft granen, vleesch, brood, goud, zilver, ijzer, tin, steenkolen, gas, petroleum, alles wat voor 't menschelijke bestaan van noode is. Voor wie werken wil, is daar brood in overvloed. Armoede is er wel, maar behoeft er niet te zijn. De menschen daar zijn allen dankbaar. Ze gaan vooruit. Ze zien licht in de toekomst. Ze krijgen weer geloof en hope, en levensmoed en levenskracht. Niet allen, slechts enkelen worden er rijk, meer door stijging van de waarde van den grond, dan door gewonen arbeid, maar allen hebben er een goed stuk brood. Velen hebben er brood, velen ook 't geloof in den Christus gevonden.

3. Deze cultiveering gaat nog steeds door. 't Is alles ongeacheveerd, in wording; netjes, afgewerkt, klaar ziet er niets uit. En in alles volle werklust. Landerijen, huizen, steden, dorpen – alles draagt den stempel van 't nieuwe, van 't wordende. Eene stad als New York, oud en Europeesch, moge daarop min of meer eene uitzondering maken; hoe meer men naar het westen voortschrijdt, hoe meer dat nieuwe en onafgewerkte er treft. Er is overal de hand aan geslagen, maar niets is voltooid. De landerijen /13/ zijn dikwerf met onkruid bedekt, – er is geen tijd voor wieden, en geen handen genoeg voor de bewerking der eindeloze velden. Ze zijn van elkaar gescheiden door ruwe boomstronken, omgekeerde boomwortels, schuin op elkaar gelegde stukken of reepen hout, en in den nieuweren tijd eerst door ijzerdraad. De huizen, eerst in den settlerstijd van blokken (locks) zijn nog, zelfs in de groote steden, van hout. De trottoirs zijn hout en ruw. De wegen zijn nog dikwerf midden in de steden ruw, woest, zanderig, klei, en in regen ondoorwaadbaar; ofschoon ze meer, naar mate de bewoners der straten rijker worden (want dezen moeten in vorm van belasting zelf de wegen betalen), voor schoone wegen van cederblokken, van grint en stenen, en vooral van asphalt plaats maken. De steden en dorpen van den nieuweren tijd zijn alle aangelegd in een zelfden vorm, in den vorm van het vierkant. De straten vormen rechte lijnen en zijn door even rechte straten overdwars doorsneden. Ze hebben geen naam dan dien van 1e, 2e, 3e, straat. Niet de oudere steden en niet de oudste gedeelten van New York, maar de nieuwere steden zijn (bijna) alle zoo aangelegd. Men kan er zeer gemakkelijk thuis in komen. De straten /14/ zijn breed en ruim. Maar er is iets eentonigs in. De steden zijn alle systematisch, planmatig ontworpen, toen gebouwd. Niets is gegroeid, alles is gemaakt. Alle steden zijn in aanleg en ontwerp gelijk. Chicago, New York, Philadelphia, Washington – alles hetzelfde. Er zit geen historie en geen poëzie in. Verder komen alle steden ook hierin overeen, dat er te onderscheiden valt tusschen een businesspart en een gedeelte waar de businessmen wonen. Het is

vaste gewoonte, dat de businessmen niet wonen in of boven hun stores. De huizen in 't businesspart zijn alleen voor zaken, winkels, magazijnen, kantoren bestemd. maar de menschen wonen daar rondom henen in afzonderlijke huizen. En deze boulevards zijn schoon aangelegd. Dagelijks, 's morgens 6, 7, of 8 uur gaan de heeren naar hunne zaken en keeren 's avonds 6 uur terug, dan zijn de winkels grootendeels gesloten en is er niet veel meer te doen. De woonhuizen zijn schoon gebouwd. In de businesspart zijn de huizen vast aaneengesloten. Maar op de boulevards is ieder huis apart, elk staat op een eigen lot of erf, en is voor en achter en aan beide zijden omgeven door een goed onderhouden, schoon, frisch grasperk (lawn), een enkele maal ook door bloemperken (begraafplaatsen). De huizen zijn in inrichting en bouw zeer van de onze onderscheiden. Ten eerste gelijken ze alle op villa's, en /15/ hebben alle kleinere of grootere veranda's. Vervolgens zijn ze daardoor alle luchtiger, vroolijker, levendiger, meer afwisselend dan onze huizen. En eindelijk is ook de verdeeling en inrichting der kamers een gansch andere dan bij ons. Gangen, die heel 't huis doorloopen, kent men er niet. Alleen heeft men soms een hall (vestibule), met de trap naar boven en daarnaast de parlor. Vervolgens komen altijd twee kamers, een sittingroom en een bedroom; en daarachter weer twee, een diningroom en een bedroom, en vervolgens keuken, meidenkamer, enzovoort. De huizen zijn zeer gemakkelijk en practisch ingericht. In de sittingroom kan men gewoonlijk ook van buiten inkomen en valt dan aanstonds met de deur in huis. Aan 't uitwendige beantwoordt het inwendige: ameublement is gewoonlijk veel lichter van kleur dan bij ons, tapijt, stoelen, tafels, plafond en wand zijn alle lichtgeel. 't Is opzichtelijk en minder stemmig, deftig, stil-eenvoudig als bij ons. Voor het gemak wordt gezorgd, vooral door de stoelen. In iedere kamer zijn eenige rocking-chairs, of schommelstoelen, waarin men op vrij ongegeneerde wijze zich neerzetten kan, dames inclus. Soms zit een heel gezelschap onophoudelijk heen en weer te wiegen, /16/ symbool voor de onrustige en zenuwachtige natuur der Amerikanen, en wel gemakkelijk, maar toch niet gracieus en bevallig. De slaapkamers zijn uitstekend, groote ruime ledikanten, uitnemende ligging en dekking, alleen de peluw ontbreekt.

22. Deze uitspraak gaat terug op Alexander Pope (1688-1744), die schreef: 'The proper study of mankind is man, know then thyself, presume not God to scan.' (*Essay on Man*, deel II, regel 1)

4. 't Is inderdaad een merkwaardig volk, dat daar 't westen bewoont. Menschen zijn altijd 't belangrijkste. The study of mankind is man.²² En onder de menschen nemen de Amerikanen meer en meer eene groote plaats in. Merkwaardig zijn ze alree om hun afkomst. 't Angelsaksische en dus Germaansche element vormt er grondslag en hoofdbestanddeel. Maar hoevele volken hebben hun invloed er niet laten gelden, en welke andere elementen zijn er niet in opgenomen!

Om van de negers, sedert 1865 vrij verklaard en thans toenemend in aantal en macht, en van de Chineezzen, die er rijk worden, niet te spreken: de Amerikanen zelve zijn een mengsel. Engelschen, Schotten, Ieren, Hollanders, Franschen, Duitschers, Italianen, Zweden, Noren – alle volken van Europa hebben iets van 't hunne in 't Amerikaansche karakter gemengd. Het eerste, dat in dat karakter in 't oog springt, is wel de activiteit, de energie, de jonkheid en frischheid, die eene wonderbare tegenstelling vormt met 't oude en meer bezadigde Europa. Het Amerikaansche volk heeft nog haast geen /17/ verleden – het telt nog maar een viertal eeuwen na ontdekking, nog maar eene eeuw na de onafhankelijkheid – , maar alles getuigt: het heeft een toekomst. Juist andersom als Europa, dat, terend op het verleden, wanhoopt aan de toekomst. Het is jong, vurig, stout, vol geestdrift, vol enthousiasme en geestdrift, vol optimisme en ondernemingsgeest. Het kent geen bezwaren of hindernissen. Het overwint alles. Een staaltje zegt meer dan vele betoogen. Na den brand van Chicago 1871 plaatste iemand daags na den brand op de puinhopen van zijn verbrand perceel dit bord: wife and energy safed, office continued. De Amerikaansche geest is die van 't go ahead, alles is er in eene hurry, alles is onrustig, jaagt en drijft. Boston slaapt, New York droomt, Chicago is wakker. Chicago is de wonderstad, 2 miljoen inwoners, voor 50 jaar nog een woestijn, in 1871 afgebrand en kort daarna nieuw opgebouwd. Onder den invloed van klimaat en arbeid zijn de mannen er dan ook alle min of meer beenderig, mager, meer lang dan breed, schraal, spoedig grijs, hoekig, maar gespierd. Schoone mannen zijn er weinig. Maar des te meer schoone vrouwen. Amerika is 't land voor de vrouwen. Hier is de emancipatie 't verst ge- /18/ vorderd. Niet alleen genieten ze alle mogelijke vrijheid en onderscheiding. Zij genieten overal de eerste plaats, hebben allerwege den voorrang, op reis, in straat en huis. Om gerespecteerd te worden, is het in Amerika genoeg vrouw te zijn. Een vrouwenwoord geldt voor den rechter. Ze kunnen hun verleider aanklagen en dwingen tot huwelijk of schadevergoeding. De wet zorgt voor haar inkomen na dood van den man. Zij hebben stemrecht in schoolzaken, soms ook al voor burgemeester en den raad. En 't proces schijnt nog maar begonnen. Misschien volgt er later ook 't stemrecht voor kamer en senaat en president. In genootschappen hebben ze den meesten invloed. De beweging tegen 't rooken en drinken wordt vooral door haar geleid. Tal van posten, in telegrafie, post, schoolwezen, worden door dames ingenomen. Zij genieten eene vrijheid, die hier ongekend is. Ze reizen, velocipedeeren, turnen, vergaderen, spreken, presideeren, administreeren en regeeren dat 't een aard heeft. Ze onderscheiden zich van de mannen door haar schoonheid. Van slanke rijzige gestalte, goed gevormd (en bevallig), vrij in haar bewegingen,

23. Josiah Strong (1847-1926), congregationalistisch predikant, en na de publicatie van *Our Country* actief op sociaal terrein.

24. Bavinck liet hier ruimte open voor een getal, maar deze bleef in het manuscript ongevuld. De eerste druk van *Our Country* is uit 1885; de editie waar Bavinck naar verwees is uit 1891.

25. Ch. Boissevain, *Van 't noorden naar 't zuiden. Schetsen en indrukken van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika*, deel I, Haarlem, 1881, 113: 'Gisteren had ik na den eten een gesprek met een vader van vele zonen. De jongens gingen op ongedwongene, eenigszins ongeganeerde wijze met hem om. Ze waren niet brutaal, volstrekt niet; maar jongens van 12 tot 14 jaar behandelen hun vader als waren ze academie-vrienden die met hem gestudeerd hadden. De vader was wellicht een weinig beleefder jegens de jongens, dan zij jegens hem, 'doch dat komt van mijn meerdere beschaving en ervaring', zeide hij lachend.'

26. Josiah Strong, *Our Country*, bezorgd door Jurgen Herbst, Cambridge, 1963, 103: 'There is little reverence, and therefore little authority, in many American homes, except that which is exercised by children over their parents.'

27. Dit woord is onleesbaar.

met blanke kleur, donkerbruin haar, donkere oogen en wenkbrauwen maken ze, in tegenstelling met de mannen, eene uitnemende figuur. Ze doen ook /19/ niet veel. Van huishouden hebben ze dikwerf geen verstand. Opvoeden is haar werk niet. De schrijver²³ van *Our Country*, 2e editie, pag. (...) ²⁴ (Boissevain I, 113²⁵) zegt: in een Amerikaansch gezin ontbreekt alle gezag, behalve dikwerf dat van de kinderen over de ouders.²⁶ De Amerikaansche kinderen kenmerken zich dikwerf door een vrijheid die van brutaliteit weinig verschilt. Zoo kunnen de dames leven voor haar lichaam of voor haar ziel, voor genootschappen en vereenigingen waarvan ze gaarne leden zijn. Te meer houden ze hiervan, omdat de Amerikaansche dienstboden een kwaden naam hebben. Deze zijn niet alleen als dames gekleed, maar willen zoo ook behandeld zijn. Een hoog loon, goed eten, veel uitgaan en weinig werk zijn de eischen door haar gesteld. Vele families eten dan ook in restauraties of laten zich door deze bedienen.

5. Want, hoezeer ook arbeidend, de Amerikaan is niet onverschillig voor spijs en drank. Driemaal eet hij, maar dan goed en meer dan goed. En de geringste man kan er goed leven. De dagelijksche en gewone levensmiddelen zijn er goed en goedkoop. Vleesch, melk, eieren, koek in allerlei vorm is er onder ieders bereik. Alle emigranten, die hier met hard werken armoe leden, /20/ hebben het daar volop. Wijn (bier) en sterke drank wordt in 't westen in fatsoenlijke kringen heel niet gebruikt, er kleeft iets laags aan. Maar des te meer wordt er gesnoept. Driemaal daags warm eten. Elke maaltijd bestaat uit vleesch, groente, aardappelen, vele soorten van vruchten en uit allerlei, soms 6 of 7 soorten van taart (cakes, pies). Koffie, thee, chocolade, en vele soorten van verkoelende dranken. De wonderlijkste winkels in Amerika zijn de drugstores, de apothekerijen, waar niet alleen geneesmiddelen, maar sigaren, suikergoed, candy, pastijen, sodawater, icecream, vanilleijs, enzovoort, enzovoort zijn daar te bekomen. Daar in te gaan is fatsoenlijk. Maar een saloon is gebrandmerkt. De saloons zijn dan ook gemedend. 't Zijn geen herbergen, waar men meteen rusten kan. 't Zijn toonbanken, men kan er alleen staan, drinken en heengaan. Heel het idee van buurten, gezellig zitten, is er onbekend. Even voor de toonbank op een (kantoor) stoeltje maar dan voort!

6. Het sociale leven mist er dan ook die gezelligheid, die we hier bezitten. Velen, daar komende, betreuren dat ontzachlijk verlies. (Vrouwen echter vinden zich er beter thuis dan mannen. De mannen op de (...) ²⁷ klaagden. De vrouwen hadden meer geld te verdoen, en vonden 't gezellig) /21/ Werken, eten, slapen – daarin gaat het leven op. Voor gezellige omgang en gesprek blijft geen tijd over. De rijke

standen hebben natuurlijk hunne partijen, schitterend van pracht en weelde; en vooral de theaters worden door de Amerikanen zeer geliefd en druk bezocht; dansen en kaartspelen is zeer bemind en is ook in de christelijke kringen der presbyteriaansche kerken, zelfs onder predikanten, gebruikelijk. Maar de burgerstand heeft weinig gezellige genietingen. Daarentegen is de gastvrijheid eene deugd, die door de Amerikanen in de ruimste wijze beoefend wordt. Een vreemdeling is er overal welkom. Het beste wordt hem voorgezet. Slaapkamer is voor hem weken open. De heerlijkste ontspanningen en uitstapjes worden hem bereid. 't Is alsof allen zich beijveren, om den vreemdeling een zoo gunstigen indruk mee te geven van volk en land, van natuur en cultuur. De Amerikanen voelen, dat nog veel ruws en onbeschaafds hen aankleeft, maar zij trachten dat met geweld als 't ware af te schudden en te overwinnen. De overgang van barbaarsheid tot de hoogste cultuur is dan ook verbazend. De Amerikanen kunnen in zekeren zin dezen maken, omdat ze geen tradities hebben en geen vooroordeelen, geen bestaande toestanden, geen conservatisme hebben te overwinnen. Electrisch licht en elektrische trams, hier uitzondering, zijn daar reeds algemeen. /22/ En opmerkelijk, nog meer in 't westen dan in 't oosten. New York en Chicago hebben nog paarden – , maar Grand Rapids heeft zijn elektrische cars. Electrisch licht vindt men zelfs in Pella en Orange City. Overal gaat hier de natuur plotseling in de hoogste cultuur over. Beide grenzen daarom ook dikwerf aaneen en liggen vlak naast elkaar. Slijkwegen in de deftigste wijken, elektrisch licht in de eenvoudige huizen van Pella, enzovoort. En zoo is 't ook in 't onderwijs. Dit staat er hoog aangeschreven. Men voelt in Amerika dat men er achter is, en wil nu met geweld zich plaatsen op de hoogte van Europa. De schoolgebouwen zien er prachtig uit. Geen kosten worden gespaard. Rijke lui stellen er een eer in om colleges te stichten. Het schoolwezen omvat de grammarschool, de highschool (Hoogere Burgerschool met wat Latijn), de colleges (praeparatoire studien voor universiteit), en de universiteiten met 4 faculteiten en de theologische seminaries. Er wordt hier over 't algemeen nog meer dan hier te lande onderwezen. De natuurkundige vakken nemen er groote plaats in. Ook in Latijn en Grieks leest men meer nog daar als hier. De jaren studie zijn niet minder talrijk. Maar desalniettemin krijgt men den indruk, dat de breedte de diepte en grondigheid overtreft, en dat het multa aan 't multum te kort doet. /23/ Meer vlug dan diep, meer breed dan hoog is het gebouw der kennis. Er is iets geforceerds in, iets opgeschroefds, iets would be geleerds. Een reisgenoot in Iowa maakte mij op de belangstelling van de staat in 't onderwijs opmerkzaam en zei: daarvoor kunnen wij Amerikanen ook over alles meepraten en verstaan we u, als gij als godgeleerde de kwesties op uw terrein behandelt,

28. Boissevain, *Van 't noorden naar 't zuiden*, deel I, 183. Boissevain wijdde een hoofdstuk aan de pers in Amerika, en nam een lijst op van kranten en tijdschriften, die in New York verschenen (188-195).

29. *Gideon* was een sinds maart 1875 versijjnend christelijk weekblad, uitgegeven door J. Wierema te Brielle, dat in afgescheiden kring gelezen werd.

enzovoort. De belangstelling in het onderwijs wordt versterkt door de lust naar vrijheid en onafhankelijkheid: elke Amerikaan wil vrij zijn, zelfstandig, zelf onderzoeken en zien. Wonder is het couranten lezen (Boissevain, 183²⁸): hier lezen de meesten geen courant of alleen Gideon²⁹ bijvoorbeeld, hier lezen anderen een courant met zijn vijven, in Amerika leest elk een eigen, zijn courant, en de couranten, ontzachlijk in omvang, houden van alles op de hoogte, deelen alles mee (sensatieberichten, interviews, alles publiek), 't nietigste en 't belangrijkste, ze houden 't volk op de hoogte. En wat ook bijdraagt tot ontwikkeling van 't volk, zijn de libraries, de openbare boekerijen. Iedere plaats van eenig belang heeft zijn eigen bibliotheek, die soms door particuliere gaven, soms door den raad der stad gesticht is en onderhouden wordt, en die kosteloos voor ieder zonder onderscheid open staat. De wetenschap en kennis /24/ wordt op alle mogelijke wijze gepopulariseerd. Veel vroeg-rijpheid, precociteit, is daarvan het gevolg. De eerbied voor het strenge wetenschappelijke onderzoek wordt er niet door bevorderd. Er is eene democratie, die ook de aristocratie der genieën en der geesten loochent. Maar 't getuigt toch van een wilskracht om er zich op te werken, van een machtig streven naar het hoogste, van een buitengewoon initiatief en energie.

7. Dit streven wordt geschraagd door een machtig moreel gevoel. Natuurlijk is ook in Amerika niet alles goud, wat er blinkt. New York en Chicago (stad van varkens, zwijnen en schurken) zijn in hun achterbuurten poelen van ongerechtigheid en doen voor Londen, Parijs, Weenen en Berlijn niet onder. Maar niettemin, in 't Amerikaansche volk leeft een krachtig moreel gevoel, een hoog zedelijk bewustzijn. De puriteinsche zin der eerste settlers werkt nog na. Vandaar dat het calvinisme er weinig ingang vindt, het arminianisme heeft door 't methodisme de heerschappij in den Amerikaanschen geest. De Amerikaan voelt zichzelf te veel, hij is te zeer bewust van zijn kracht, hij is te sterk van wil, om calvinist te zijn. Daarbij is hij te voorspoedig geweest. Hem gelukt al wat hij doet. Hij ziet geen grens aan zijn macht. Het calvinisme vindt ingang onder een volk, dat door raad /25/ en daad heen gered wordt, en dat wanhopende aan zichzelf alleen door Gods gena wordt verlost. Maar de Amerikanen kennen geen lijden; hun onafhankelijkheidsstrijd tegen Engeland, de oorlog der noordelijken tegen den zuidelijken zijn tijden van heldenmoed, triomf en krachtsontvouwing geweest. De Amerikanen zijn niet pantheïstisch; ze zijn veeleer deïstisch, intellectualistisch en moralistisch, maar dat alles toch door empirie heen. Dat moreele bewustzijn is machtig en uit zich sterk. Er is in Amerika een krachtig verlangen, om mensch, menschheid, wereld en lot te verbeteren. Over 't verleden denkt men niet veel, maar des te meer over toekomst.

Er is geloof, hope, een wonderbaar optimisme, een sterk altruïsme. Men gelooft dat 't anders en beter worden kan, dat ieder mensch het op aarde tamelijk goed hebben kan. De kwesties van Europa kent men daar niet: er is geen overbevolking, er is ruimte genoeg, 't land is vruchtbaar en kan overvloedig voortbrengen, armoede behoeft er niet te zijn, wie werken wil kan er eten en leven, er is geen hooggaande belasting, er is geen leger en vloot die schatten verslindt, er is geen staatskerk die leeft van anderer beurs, er zijn geen monopolien of privileges van een bepaalden stand en klasse, er is de grootst mogelijke vrijheid en gelijkheid. Voor ieder staat de weg open tot een burgerlijk en menschwaardig bestaan. Alleen velen staan zichzelf in den weg. Booze lusten en hartstochten versperren hen den weg. Welnu, veel sterker nog dan in Europa wordt daartegen en tegen alle particuliere zonden de strijd aangebonden. Aan vereenigingen is er dan ook geen gebrek, die alle een speciale zonde of ellende trachten te bestrijden. Vooral tabak en drank worden sterk bestreden. In vele kringen is beide ten strengste verboden, en staat gebruik met onchristelijk leven gelijk. Maar hoe overdreven dat zij, daarbij blijft het niet. Ook andere zonden worden tegengegaan. Alle krachten worden opgeroepen, gemobiliseerd en gewapend tegen den vijand. Ieder is lid van eene vereeniging, soms van onderscheidene tegelijk. En elke vereeniging heeft hare orden, linten, onderscheidingen, titels. Hoe democratisch, de Amerikanen hechten hieraan veel. In Illinois bestaat eene kring van mannen, die zich noemen University of Illinois, en die aan elk voor eenige dollars een graad uitreikt in eenige wetenschap.

Voor al de geheime genootschappen spelen een groote rol. De eeuw der publiciteit is ook die van het geheim. Er zijn er bij tientallen. De vrijmetselarij is er maar eene van. Er is die van de Old Fellows, van de Knights of Labour, enzovoort. En deze genootschappen hebben eene enorme macht. Vele werkliedenvereenigingen zijn verbonden, om bijvoorbeeld geen waren, cigaren enzovoort, te koopen dan van bepaalde patroons, niet langer te werken dan tot 8 uur, bij geen patroon in dienst te gaan, die niet bepaalde voorwaarden accepteert enzovoort. Maar alle bedoelen verbetering der maatschappij. Zonde en ellende worden krachtig bestreden. Werken der barmhartigheid zijn er vele. Elke staat zorgt op uitstekende wijze voor zijn armen, ellendigen, krankzinnigen. Alle gestichten zien er voortreffelijk uit. De armen in Amerika hebben 't beter dan hier. Zij krijgen precies wat een andere burger heeft, niet alleen brood maar ook vleesch en gebak.

8. En wat het religieuze leven betreft – zonder twijfel lijdt het aan groote oppervlakkigheid. De tegenstelling van zonde en genade wordt verzwakt. De wedergeboorte en 't werk des Heiligen Geestes

worden op den achtergrond geschoven. De prediking gaat dikwerf op in moraal. Verkiezing en rechtvaardiging, heel 't religieuze element komt te kort of ontbreekt. Preeken /28/ is niet ontvouwen en bedienen van 't woord Gods, maar eene toespraak, en de tekst is motto. Heel 't religieuze leven draagt een ander karakter dan bij ons. De godsdienst heeft de menschen niet, maar de menschen hebben godsdienst, zooals ze ook kunst en wetenschap hebben. Godsdienst is een zaak van amusement, van ontspanning. In den kerkbouw spreekt zich dat al uit. De kerken hebben veel boven de onze voor: ze zijn gezellig, aangenaam, 's winters verwarmd, zonder preekstoel; maar dan ook zoo, dat ze zonder eenige verandering ook voor tooneelvoorstellingen zouden kunnen dienen. Licht van kleur, met roode loopers, opgewekt, levendig, helder, frisch – juist 't tegengestelde van dat plechtige, dat verhevene, statige, sombere, ernstige van onze Europeesche kerken. En zooals de kerk is, is de religie. De godsdienst is er amusement. Die prediker is 't gezochtst, die het pikantst (kort, variatie, opgewekt, theatraal) weet te spreken (ds Parker³⁰ ds Parkhurst,³¹ Talmage³²). Niet diep, maar geestig, fijn, met wat humor er door. En die prediking wordt afgewisseld door gezang, door koor, door solo's, door vocaal- en instrumentaalmuziek. Daarbij komt, dat 't begrip van kerk bijna geheel is te loor gegaan. Kerken zijn religieuze vereenigingen. Lidmaat- /29/ schap door geboorte en dood wordt niet geteld. Er wordt gerekend naar de avondmaalgangers. Er zijn zoovele secten en vereenigingen en kerken, dat het idee kerk totaal weg is. Er is niet *de* kerk. Er is geen staatskerk. Allen zijn gelijk. Het individualisme heerscht ook op kerkelijk terrein.

Maar hiertegenover staat: wat 't religieuze leven in Amerika aan diepte verliest, wint 't aan breedte. Zulke eene onderscheiding van geloof en ongeloof als hier, is daar onbekend. (Wij zijn zoo verbazend principieel dat het practische erbij in schiet.) Er zijn wel ongeloovigen, maar niet georganiseerd, niet zich openbarende in eene eigen partij. De partijen van democraten en republikeinen gaan geheel buiten die van geloof en ongeloof om. Het principieele, het hatelijke in den strijd ontbreekt. Men ontzegt er elkander den hemel of de zaligheid niet. Tegen de Anti-revolutionaire Partij (tegen dr. Kuyper³³), tegen Groen,³⁴ tegen de vrije christelijke school, dat is hier terstond tegen God, Christus, bijbel. Maar zoo niet in Amerika. Er zijn christenen die democraat en die republikein zijn. Er zijn er voor en tegen de common school. Er zijn er voor en tegen free trade. Dat alles gaat buiten het christelijke om. Het christelijke staat in zekeren zin en ten deele dualistisch naast (theologie is op universiteit niet; wetenschap gescheiden van geloof) /30/ al die andere terreinen van wereld. Allen verkeerden daarvan nog meer of minder onder den invloed en liggen onder het beslag van het christelijk geloof. De staat

30. J. Parker (1799-1873), presbyteriaans predikant te New York, gevierd opwekkingsprediker.

31. C.H. Parkhurst (1842-1933), presbyteriaans predikant te New York, beroemd prediker sinds hij in 1892 corrupte politici aan de kaak stelde.

32. T. De Witt Talmage (1832-1902), presbyteriaans predikant te New York, beroemd prediker en gevierd redenaar.

33. A. Kuyper (1837-1920), leider van de Antirevolutionaire Partij.

34. Mr. G. Groen van Prinsterer (1801-1876), jurist en classicus, Kamerlid en publicist, vader van de antirevolutionaire richting.

is nog vaag christelijk. Op de lagere scholen is het gebed nog gebruikelijk en wordt de bijbel nog gelezen. Sabbath en feestdagen worden van staatswege gevierd, en in de drukste steden erkend. Bid en dankdagen worden van de overheid uitgeschreven. De Columbian Celebration 9-12 oktober werd geopend met dankstond in de kerken. Eene partij van het liberalisme, die stelselmatig de beginselen der revolutie volgt en 't geloof bestrijdt, is er niet. Godsdienst en kerk zijn er in publieke eere. Spotternij met het ongelooft is er onbekend. Een orthodox is hier een paria, een achterblijver, een duisterling, maar in Amerika niet. Evangelieprediking op de straat wordt aangehoord in diepe stilte. Men denkt er niet aan spot, aan uitlachen, zooals hier Jan Rap en zijn maat doet. De delegaten der Presbyteriaansche Alliantie werden niet alleen in Toronto met onderscheiding behandeld, maar waren ook bij den burgemeester en bij de gouverneur op receptie. De belangstelling in kerkelijke en godsdienstige zaken is buitengewoon. Zondagsschool, zending in- en uitwendig, en allerlei arbeid in het koninkrijk Gods geniet er eene belangstelling die hier onbekend is. Die zaken leven in hart en mond. /31/ De vergaderingen der alliantie werden 8 dagen lang door groote menschenmassa's bijgewoond. Toen de zending behandeld werd, moesten de sprekers in 2 kerken optreden. En de vrouwenvereeniging voor de zending werd door eene schare van 1200 vrouwen bijgewoond. De rijkste families stellen er een eer in, dat hun zoon zendeling wordt. Eene zeer aanzienlijke dame wenschte, dat haar eenige zoon zich daaraan wijden mocht. En jongelingen en jongedochters blijven in belangstelling niet achter. Onder hen bestaat thans eene vereeniging, de Christian Endeavor Society, die klein begonnen, maar door heel de Engelstalige wereld verspreid is en haar leden verplicht om overal en altijd christen te zijn en de prayermeetings geregeld bij te wonen. De Engelstalige wereld leeft voor de heidenen, en leeft met haar zendelingen mede. Ze draagt de gansche heidenwereld op haar hart. Het arminianisme en het methodisme laat in dat alles zich niet miskennen. Er is veel humbug in. Maar beter doen we, het goede er uit over te nemen en na te volgen, dan het alles te veroordeelen. Vooral de studenten staan zedelijk verre boven die van de universiteiten van Europa. Dit hangt saam met /32/ heel 't stelsel van opvoeding. De universiteiten zijn niet in groote steden, maar in kleine afgelegen plaatsen. Ze vormen wetenschappelijke kolonies. De studenten leven daar in een of meer groote gebouwen en staan onder toezicht. Aan alle scholen is een chapel verbonden. Dagelijks is er samenkomst, prayermeeting, lezen van bijbel, gezang, gebed, korte toespraak. Ze worden niet als heeren maar als leerlingen behandeld en practisch vooral gevormd. Godsdienstige en zedelijke zin worden aangekweekt. Dronkenschap en wellust zijn er onbekend. De levenswijze is sober en gezond.

Zooveel goeds ziende, schrikt men voor kritiek terug. Laat het Amerikaansche christendom zich naar eigen wet ontwikkelen. God heeft een hooge en grootsche roeping aan Amerika toebetrouwd. Streve het die na, op eigene wijze. Het calvinisme is toch niet de eenige waarheid!